

Anar Rızayev'in İztirabın Vicdanı, O Gecenin Seheri ve Ağ Liman Hikayelerinde 1937 Olayları

*The 1937 Events in Anar Rızayev's İtirabın Vicdanı,
O Gecenin Seheri and Ağ Liman Stories*

Sedat Adıgüzel

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
dradiguzel@yahoo.com

Özet

Bu makalede Azerbaycan'ın ünlü hikâye yazarlarından biri olan Anar Rızayev'in hikâyelerinde ele aldığı 1937 olayları incelenmiş ve bu dönemde uygulanan politikalar dikkatlere sunulmuştur.

Abstract

This article is intended to analyze the 1937 year's events dealt with by Anar Rızayev one of the famous story writers of Azerbaijan, in his stories and to shed light on the policies practised in this year.

Azerbaycan Türk Edebiyatı'nın hikâye yazarlarının en ünlülerinden biri olan Anar Rızayev'in hikâyelerinde ele aldığı en önemli konulardan biri de Sovyetler Birliği'nde özellikle 1930'lu yıllarda uygulanan terör politikalarıdır. Sovyetler Birliği'nde özellikle Stalin'in iktidarı döneminde uygulanan terör, 1960 sonrası Azerbaycan Türk Edebiyatında sıkça işlenen bir konu olmuştur. Bu dönemde özellikle Türkler büyük bir zulümle yüze gelmişlerdir. İnsanlar, devlet karşıtı olmakla suçlanmış ve bunların bir çoğu öldürülmüştür. Öldürülmeyenler ise hayatlarını Sibiry'a'nın çeşitli bölgelerinde çok zor şartlarda devam ettirmişlerdir. Yazar bu dönemin unutulmasını istememektedir, bu isteğini hikâye kişileri aracılığıyla dile getirir. Yazarın ilk hikâyelerinden biri olan İztirabın Vicdanı'nın 'sandık hikâyeleri' arasında yer almasının ve uzun süre yayınlanamamasının sebebi 1937 yılında uygulanan politikaların halkın hafızasında bıraktığı izleri ve bu dönemdeki insanların psikolojilerinin ne kadar bozulduğunu gözler önüne sermesidir.

İztirabın Vicdanı, Anar'ın siyasi konulu hikâyelerinden biridir. Sovyetler Birliği'nde 1937'li yıllarda halka yapılan zulümleri anlatır. Anlatıcının konuğu olan kişi 1937 yılında tutuklanarak sürgüne gönderilmiştir. O yılların bütün acılarını yaşamış bir kişidir. Ölmediği için kendisini şanslı kabul eder, fakat o dönemde en çok mutlu olanların ölenler ve deliler olduğunu belirtir. Kendisi sıradan bir şairdir, zaten kabiliyetli bir

şair olsa, hayatta kalamayacağını bilmektedir. O dönemde yaşananların hesabının sorulması gerektiğini, yaşanan acıların, birkaç kişinin cezalandırılmasıyla kapatılamayacağını, ideolojinin savunduğu ideal geleceğin 1937'li yıllarda yaşanan acılar üzerine kurulamayacağını belirtir.

*"-Neye, kime lazımdır? Kimi aldadırsınız, kime ne isbat elemek isteyirsiniz, sözünüz nedir?bütün o sergi, bütün o cah-celal kiminçündür? Ruhulla olmayandan sonra bütün bu temteragin ne me'nası var? Ruhulları, Cavidî, Müşfiği demirem en adi, en balaca, en istedadsız, bah benim kimi bir şairin, bir hekimin, bir alimin, bir mühendisin, bir Azerinin, bir Rusun, Ukraynalının, Gürcünün ganı nahag ahıdılmışsa, bütün bu yuharı galhan gırmızı grafikler, bütün bu döşü dolu gehremanların şekli....kimin üreyinde ferah doğurabilir."*¹

İkinci anlatıcı olan Senan, sürgündeyken daha mutlu olduğunu söyler. Çünkü intikam alacağı günlerin hayaliyle yaşamaktadır, fakat özgürlüğüne kavuşunca hiçbir şey yapamamıştır. O dönemde insanlara zulmedenlerin bir kısmı öldürülmüş, büyük bir çoğunluğu ise bağışlanmıştır. Her şey saklanmış, hiçbir olay halka olduğu gibi bütün ayrıntıları ile anlatılmamıştır.

*"Goy iztirabın vicdanı geceler adamları yerlerinde govrułtsun. Yaraların üstüne rengli bayraglar sarımag, insanların ağ sümüklerini gırmızı grafikler arasında gizletmek, zirzemilerde dirisi basdırılmışların feryadlarının sesini üç yüz neferlik birleşmiş horun şen medhiyye neğmeleriyle batırmag olarmı?..."*²

O dönemde suçlu olan insanların bir çoğu cezasını çekmemiş, halk susturulmuş, aldatılmaya devam edilmiştir. Sürgün edilen, öldürülen insanların çoğu temiz ve suçsuz kişilerdir. İkinci anlatıcı olan kişi o dönemde cezalandırılan insanlarla ilgili anılarını anlatır.

Bu olaylardan birisi, Mirze Sadık'ın yaşadıklarıdır. Anlatıcının öğretmeni olan Mirze Sadık hastalanır. Anlatıcı onu ziyarete gitmek için telefon açar. Mirze Sadık istemez ve çok sert konuşur. Mirze Sadık onu korumak için böyle davranmıştır. Birkaç gün sonra Mirze Sadık tutuklanır. Anlatıcı daha sonra Nağı ile ilgili bir anısını anlatır. Ona bir caddede rastlar ve Nağı ona yavaşça seslenip yanına gelmesini söyler. Arabaların geçmesini beklerlerken birbirlerine bakmadan konuşmaya başlarlar. Nağı ona kendisi hakkında ne duyarsa duysun inanmamasını söyler. İkinci anlatıcı bu olaydan sonra tutuklu bir doktorun yaşadıklarını anlatır. Doktoru sorguya çeken kişi onu sürekli olarak dövmektedir. Onun üyesi olduğu grubu ve arkadaşlarının isimlerini öğrenmek ister. Doktor dayaktan kurtulup biraz dinlenebilmek için yıllar önce ölmüş insanların adlarını yazdırır. Bunu anlayan sorgu memuru doktoru daha şiddetli dövmeye başlar. Tutuklulardan birisi doktora bu

işkencelerden kurtulmanın yolunu öğretir. Doktorla sorgu memurunun eşi aynı yerde çalışmaktadırlar. Doktora onun adını vermesini söyler. Doktor sorgu memuruna her şeyi anlatacağını söyler. Doktorun verdiği isimler arasında memurun eşinin adı da vardır. Sorgu memuru doktora yalvarmaya başlar, fakat doktor söylediklerinden vazgeçmez. Bu dönemde ölüme gidenler arasında hiç kimseyi karalamayanlar da vardır. Anlatıcı bunları tarihin en büyük kahramanları olarak görür. Mühendis Cavad o kadar çok dövülmüştür ki, sonunda şuurunu yitirmiştir. Yazar Seyid her türlü işkenceye dayanmış, kimsenin adını vermemiştir. Şair Müslim ölüme 'beynelmilel'i okuyarak gitmiştir.

*"Hemişe ber bezekli geyinen, yaraşığlı genc ressam Efrasiyab hariçden alıp getirdiği ve çoh hoşlandıği modalı ala-bezek galstukunu ilk defe türmede tahmış, sonra özünü hemin o galstukla asmışdır."*³

İkinci anlatıcı bu olayları anlattıktan sonra kendi yaşamını anlatmaya başlar. Yağmurlu bir günde tanıştıkları eşini çok sevmektedir. Çok güzel olan eşi şairdir ve halkın beğenisini kazanmış bir kişiliktir. Halkın bu sevgisi nedeniyle eşinin rahatsız edileceğini düşünür ve sürekli olarak korku içinde yaşar. O zaman tutuklanan kadınlarla ilgili olarak anlatılanlar korkunç şeylerdir. Kadınlar sadece dövülmemekte aynı zamanda namusları da lekelenmektedir. Bunları düşünmekten deli olacağını düşünür ve geceleri uyku hapı alarak uyur. Bir gün eşiyile yürürlerken yolda Senan'a rastlarlar. Senan, herkesin korktuğu bir kişidir, çünkü devlet adına çalışmaktadır. İnsanları tutuklayıp onlara işkence etmekte ve öldürmektedir. Senan'ın gözlerinde eşine karşı şehvet duyguları hisseder. O gece Senan ve adamları eşini götürmek için gelirler. Ellerinde izin kağıtları da vardır. Eşini onların eline bırakmamak için tek çıkar yolun onu öldürmek olduğuna karar verir ve daha önce hazırladığı bıçakla eşini öldürür. Öldürdüğünde eşi hamiledir. Eşini öldürdükten sonra akıl hastanesine kaldırılır.

Bu olayın anlatımından sonra hikâyenin seyri tamamen değişir. Çünkü bunları anlatan Senan'dır. Senan anlattığı olayların hiç birini yaşamamıştır, fakat yaşanmasına sebep olmuştur. Anlattığı olayların hepsi gerçektir. Eşini öldüren adam delirmiş ve hastanede başını duvarlara vurarak ölmüştür. Eşi hamile değildir, fakat Senan'ın öldürdüğü kadınlar arasında hamile olanlar vardır. Bu olaylardan sonra insanlığını hatırlamış ve yaptıklarına pişman olmuştur. Görevinden ayrılmak isteyince tutuklanıp sürgüne gönderilmiştir. Senan tutuklu olduğu yıllarda insanlığın ve vatanının özlemine duymaya başlar. Hücresinde toprağa ektiği bir soğanı büyüterek insanlığa faydalı olmaya çalışır.

"Vetenimi şair-şair, müellim-müellim gülleleyen men, yalnız orada

vetenin şirinliğini, ezizliğini, senetinden tutmuş, torpağının iyine geder, semasından tutmuş yaşıl otları geder,şe'rinden tutmuş höreklerine geder, musigisinden tutmuş diline, en adi sözlerine geder neçe doğma olduğunu hiss eledim..."⁴

Senan vicdan azabı çekmekte ve insanların suçsuz yere çektikleri acıları haykırmak istemektedir. İztirabın Vicdanı, 1937'li yıllarda Sovyetler Birliği'nde yaşanan siyasi olayların bütün canlılığı ile anlatıldığı hikâyelerden birisidir. Stalin döneminde yaşanan terör, binlerce masum insanın sebepsiz yere öldürülmesi veya sürgüne gönderilmesi, bu terör olaylarını yaşayan insanların içine düştükleri psikolojik durum tüm gerçekliği ile gözler önüne serilmiştir. Hikâyede anlatılan olayların, bu zulümleri yaşayan birisi tarafından değil de zulmü rejim adına insanlara reva gören birisi tarafından anlatılması dönemin olaylarına farklı bir yaklaşımdır. Anlatılanlar vahşet gibidir. Bu zulümler kadın, çocuk, ihtiyar ayırt edilmeksizin yapılır. Kadınların götürüldükleri yerlerde yaşadıkları akla sığmaz olaylar, bir insanın çok sevdiği eşini, onu bekleyen çirkin şeylerden korumak için öldürmesi bu durumlara iyi bir örnektir.

*"Bunları eşiden, gören kadın hakkında dehşetsiz düşünme bilmez. Bunu eşiden, bilen, gören öz anası hakkında düşünmemelidir, onu hatırına, yadına getirmemeli, gözleri karşısında canlanmamalıdır. Bunu gören, eşiden, bilen bacısının gözüne bahmamalıdır. Bunu gören, eşiden, bilen Allaha, Allah yohdursa, bilmirem kime, belki mamacaya dua etmeli, yalvarmalıdır ki, heç bir vaht ona: "Gözün aydın gızın oldu" demesin. Bunu gören, eşiden, bilen eger arvadını berk sevirse onu öldürmelidir."*⁵

Senan bu işleri, hayvani zevklerini tatmin etmek için yürüten birisidir. Rejim adına yaptıklarını iddia ettikleri zulümlerin arkasında, bu zulümleri yapanların hayvani arzuları vardır. Senan, insanlığın ve yaşamın manasını eşini öldüren adamı gördükten sonra anlar. Senan, dünyada hiçbir şeyin insan yaşamından daha değerli olamayacağını savunur. Stalin döneminde katledilen insanların sayısı binlercedir. Bu insanlar sosyalist rejimin vadettiği mutlu geleceğin önünde engel olarak görülmüşlerdir. Senan anlattıkları, bu insanların, bazılarının hayvani arzularını tatmin etmek için yok edildiklerini ortaya koymaktadır.

"Özümü heyvan sayırdım, birdefelik özümü insanlar çerkesinden çıharmış ve heyvan kimi hoşbeht idim. Uşaglıgdan çoh kitab zad ohuyardım. Odur ki, çoh vaht meni müeyyen ehlagi problemler meşğul edirdi. Hayatımçün müeyyen felsefi bir esas da tapmışdım. "İnsan olmağa çalışma: bir erkek kimi hoşbeht yaşamağa çalış. Eger hayatın sonunda heçlikden başga heç ne yohsa, dözümlü ve temiz hayat kime lazımdır? Eđer hayatın

*sonunda heç ne yohsa, ömrü lezzet kefle başa vurmak pismidir?"*⁶

Bu düşünceler, resmi ideolojinin insanlara kabul ettirdiği dünya görüşünün bir yansımasıdır. İnanç sisteminde, bu dünyadan sonrasının hiçlik olduğunu kabul eden anlayışa sahip insanlar, ellerindeki kuvveti onları sömürmek ve yok etmek için kullanmışlardır.

Hikâyelerinde insan psikolojisini çok iyi yansıtan Anar, İztirabın Vicdanı hikâyesinde de terör dönemini yaşayan insanların psikolojisini başarılı şekilde aktarmıştır. Bu dönemde yapılan katliamlar, 'şahsa perestij' olarak adlandırılıp, birkaç kişinin öldürülmesiyle kapatılmak istenmiştir, fakat insanlara bu zulmü reva görenlerin vicdanları onları rahat bırakmayacaktır. Senan'ın çektiği vicdan azabı ve yaşananların unutulmaması için yaptığı çalışmalar bu vicdan azabının bir örneğidir. Senan kendisine insan olduğunu hatırlatan olay gibi başkalarına da insanlıklarını hatırlatacak olayların olduğunu bilmektedir. Bu olayların unutulması işlenen cinayetlerden daha büyük bir katliamdır. Vicdan azabı terör döneminin unutulmasına izin vermeyecektir.

*"-Yoh,-ele berken gışgırdı ki, men diksindim- olmaz! Bunlar unudulmamalıdır. Biz bunları heç vaht unudabilmerik. Unutganlıg-cinayetkarlıg olardı. İztirabın vicdanı bütün yaraları bağlanmışların yaralarını ganatmalı, yaralar gövr etmelidir."*⁷

Senan'a göre bu olaylar sadece unutulmamalı aynı zamanda intikamı da alınmalıdır. Senan'ın anlattıkları bir itiraftır. Sovyet rejiminin yaptığı akla hayale sığmayan zulümlerin itirafıdır. Sosyalist ideoloji adına yapılan ve mutlu geleceğin, mutlu neslin temelini atmak için uygulanan bu politikaların hiçbir faydası olmamıştır. Bir nesil boşu boşuna harap edildiği gibi sonraki nesiller de hayal kırıklığı ve inançsızlık içine düşürülmüştür.

*"Sizi kim çeynemiş? Bizim pis üzünü görüb yahşı üzüne inandığımız bir şeyin siz neçin yahşı üzünü görüb pis üzüne inanır, onu ahtarırsınız. Neçin siz inanırsınız? Siz neye inanırsınız? Suçlu-suçlu neyi kimi gözleyirsiniz? Sizin idealınız varmı? Sizin felsefeniz heyatdan bacardıgca artıg neşe gopart, gününü hoş geçirt felsefesi deyilmi?..."*⁸

1937 yılında uygulanan terör politikalarının anlatıldığı bir diğer hikâye de **O Gecenin Seheri**'dir. Bu eser, dört katlı bir apartmanda yaşayanların gece dışarıda aniden duran bir arabanın fren sesiyle uyanmaları üzerine yaşadıkları duyguların anlatıldığı bir öyküdür.

Arabanın fren sesi apartmanda yaşayan herkesi uykusundan uyandırır ve herkes götürülme sırasının kendisine geldiğini düşünerek korkmaya başlar.

Apartmanın zemin katında yaşlı bir çift oturmaktadır. Beşir apartmanın yöneticisidir. Eşi Züleyha gördüğü rüyayı hatırlayarak korkar. Ayak seslerinden gelenlerin kaç kişi olduğunu anlamaya çalışırlar. Ayak sesleri iki numaralı daireye yaklaşır. Orada da yaşlı bir kadınla kiracısı Sekine oturmaktadır. Sekine iş yerinde yazdığı yanlış bir kelime yüzünden kendisinin götürüleceğini düşünür. Bu olayı iş yerinde Ahmedov'dan başkası bilmemektedir. Ahmedov'un kendisini ihbar etmesine bir anlam veremez. Ayak sesleri üç numaralı daireye yaklaşır. Bu dairede Surhay adında bekar bir mimar yaşamaktadır, o gece uyumayan tek kişi odur. Ayak sesleri onun kapısında da durmaz ve dördüncü daireye yönelir. Burada eskiden parti mensubu olan Gurbankişi oturmaktadır. Gurbankişi üç aydır götürüleceği gün için hazırlık yapmaktadır. Fren sesini duyunca götürüleceği günün geldiğini düşünür. Ayak sesleri kapısından uzaklaşınca şaşırır. Beş numaralı dairede kimse yaşamamaktadır. Altı numarada ise Cavaşir, eşi Tovuz ve altı yaşındaki kızları Rena yaşamaktadır. Cavaşir fren sesini duyunca 'Gurban' der, fakat ayak sesleri kendi kapılarına yaklaşınca ne yapacaklarını şaşırırlar. Tozuz, Rena'nın daha önce beş numarada oturan ve halk düşmanı olarak götürülen Ferec'in şarkılarını söylediğini anlatınca Cavaşir, bağırır ve küfreder. Fakat ayak sesleri onların kapısından da uzaklaşır. Cavaşir dördüncü katta oturanları düşünmeye başlar. Yedi numarada kaptan Salayev oturmaktadır, fakat kaptan o gece evde yoktur. Sekiz numarada ise petrol işçisi Zeynalli oturmaktadır. Cavaşir, Zeynalli'nin götürüleceğini düşünür. Ayak sesleri sekiz numaralı dairenin önünde durur ve kapı şiddetle dövülür. Sesi apartmandaki herkes işitir. Cavaşir, Zeynalli'nin evinin boşalacağını, Gurban kişi kendi geleceğini düşünür. Sekine sessiz sessiz ağlamaya başlar. Beşir ise karısına hiç kimsenin suçsuz yere götürülmeyeceğini mutlaka bir şey yaptığını söyler. Sekiz numaranın kapısı açılır, gelenler içeri girerler. Bir süre sonra ayak sesleri yeniden duyulur. Sokak kapısı açılır ve sesler uzaklaşır.

Sabah erkenden Beşir fırçasını ve boya dolu kovaşını alıp sofaya çıkar. Sofada siyah bir levha üzerinde apartmanda oturanların isimleri yazılır, beş numaralı daire ise karalanmıştır. Apartmanda oturanlar sabahın erken saatinde sofada karşılaşırlar. Zeynalli'nin da orada olduğunu görünce şaşırırlar. Zeynalli onlara kötü şey düşünmemelerini, karısını doğum için hastaneye götürdüğünü ve bir oğlu olduğunu söyler. O gece doğan çocuk anlatıcıdır.

Hikâyenin sonunda her yılın önemli günleri olduğu ve günlerin renkleri olduğu belirtilir. 1917 yılı devrim rengine, 1924 matem rengine, 1941 askeri üniforma rengine, 1945 yılı mayıs rengine benzetilir. 1937 yılı ise korku ve tedirginlik yılıdır. Sayısız insanın canına kıyılmıştır.

"Her ilde mühtelif günler olur, sevinçli, kederli günler.

İş günleri, bayram günleri, matem günleri.

Amma ele iller var ki, insanları hefizesine bir renkle hekk olunur.

Bizim nesil anketlerimizde doğum ilimizi 1937 ci il yazırız.

İz böyüyende bildik ki, bu gara il olub, halg yaddaşında gorhu, nigaranlıg ili kimi galıb.

Amma bizimçün bu il ömrümüzün en vacib ilidir.

Güneşi, ağaçları, dünyanı ilk defe gördüğümüz il."⁹

Dönemin siyasi olaylarının anlatıldığı bir başka hikâye de Ağ Liman'dır. 1930'lu yılların sürgünleri ve ölümleri yazarın diğer hikâyelerinde olduğu gibi, bu hikâyede de, kişilerin yaşamlarında oldukça önemli olaylardır. Ailelerin yaşadığı olaylar çocuklarının yaşamlarını da etkilemektedir. Hikâye kişilerinden olan Memmed Nesir'in neşriyattan kovulmak istenmesinin tek sebebi, içkiye olan düşkünlüğü değildir. Amcasının Türkiye'ye gitmiş olması bu sebeplerden biridir.

"Deyirem, emim Türkiyeye gedib, benim ne tegsirim? Niye daş eleyib ayağuma bağlayırsınız... Deyirler, yoh, ot kökü üste biter. Deyirem, eşi, o vaht men uşagdım. Nikolay vahtı çıhib gedib...."¹⁰

Dadaş'ın kapıcılıktan müdürlüğe kadar yükselmesi de dönemin siyasi olaylarına bağlanır. Dadaş insanları ihbar ederek onların sonlarını hazırlamış ve kendisi böylece müdürlüğe kadar yükselmiştir. Dadaş'ın neşriyattan ayrılmasına sebep olduğu insanlardan profesör Teymur Mahmudov'dur. Dadaş Teymur Mahmudov'a yazdığı mektupta dönemin siyasi olaylarını dile getirir. Dönemin siyasi olaylarından etkilenenlerden biri de Nemet'dir, babası 1922-1936 yılları arasında halk komiserliği yapmıştır. Halk için çok faydalı işler yapan bu adam, 1935 yılında Samuh'ta İcra komiserliği yaparken Bakü'ye çağrılıp tutuklanmış ve sürgünden dönememiştir. Bu olay Nemet'in yaşamını tamamen değiştirmiştir. 1938'de Bakü'ye yerleşmişler ve yıllarca halk düşmanı sıfatıyla yaşamak zorunda kalmışlardır.

Anar'ın, burada incelediğimiz üç hikâyesinde 1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'da uyguladığı yok etme ve sindirme politikaları bütün canlılığıyla ve dikkat çekici yönleriyle okuyucuya aktarılmıştır. Yazar, hikâyelerinde ele aldığı bu konularla halkı yapılanlara karşı uyarılmış ve terör döneminin hafızalarda canlı kalmasını sağlamıştır. Anar'ın, Azerbaycan'da bağımsızlığın liderlerinden biri olmasının sebebi sadece bağımsızlık hareketlerinde aktif rol oynaması değil, aynı zamanda yazdığı eserlerde ele aldığı konularla da halkın uyanışına zemin hazırlamasıdır.